

Folkmusikvågen i 70-talets Jämtland

*”De lyfter bara fram spelmän som är långhåriga, skäggiga och snusiga i ramp-
ljuset”. ”Helst ska dom spela lite falskt också. Och hålla fiolen mot bröstet i
stället för mot hakan!”*

Citatet finns att läsa i en brett upplagd artikelserie om folkmusiken i Jämtland i tidningen Hälsingborgs Dagblad september-oktober 1973. Den som intervjuades var Ragnar Bohman, dåvarande sekreteraren i Heimbygdas spelmansförbund, den förening som organiserat de jämtländska spelmännen sedan starten 1948. Artikelserien i HD behandlade det vid början av 1970-talet uppblommande intresset för den svenska spelmansmusiken med situationen i Jämtland som exempel. De som åsyftades var den nybildade folkmusikgruppen Leikstulaget bestående av ett gäng unga spelmän vilka redan väckt en viss medial uppmärksamhet i länet. Två av medlemmarna; Ville Roempke och Håkan Roos hade, tillsammans med några äldre spelmän, tagit initiativet till en utbrytarförening: Jämtlands spelmanssällskap, med egen tidning: Jämtlåten. Snart anslöt sig fler spelmän till revoltörerna.

”Gröna vågen”

Orsakerna till det ökade intresset för den svenska folkmusiken i slutet av 60- och början av 70-talet var flera. Den kraftiga urbaniseringen och

Erik Nilsson, Ås och Olle Falk, Offerdal spelar för ungdomarna, från vänster, Annelie Rydh, Skucku, Sven Bertil Sahlin, Frösön, Karl Bertil Norlén, Ovik-en och Ann-Kristin Eriksson, Myckelåsen Hallen.

Foto: Okänd/Ragnar Bohmans fotoarkiv.

industrialiseringen under 60-talet hade framkallat en motrörelse: den så kallade ”gröna vågen”. Miljonprogrammen, med inflyttning till sterila förorter, skapade alienation och rotlöshet. Längtan tillbaka till ”rötterna”, till naturen och landsbygden väcktes. Där fanns också politiska aspekter. Som en reaktion på kapitalism och kommersialism uppstod en alternativrörelse från vänster, som låg till grund för ”proppen” inom musiklivet. Det ökade intresset för den egna folkliga kulturen och musiken kan också ses som en reaktion mot USA:s kulturimperialism. Särskilt från vänsterhåll, i skuggan av Vietnam-kriget, där man sa sig att ”ett folk som saknar en egen kultur är ett besegrat folk!” Men då, för över 40 år sedan, blev ”gräv där du står” mottot för en växande hembygds- och spelmansrörelse. Så ock i Jämtland.

Ragnar Bohman och Heimbygdas spelmansförbund

Ragnar Bohman var spelmansförbundets sekreterare åren 1954–1973. Han betraktades allmänt som en god organisatör och en eldsjäl för länets

Från vänster: Erik Nilsson i Gräfte, Elisabet Grönlund, Ås och Ragnar Bohman, sekreterare i Heimbygdas spelmansförbund.

Foto: Okänd/Ragnar Bohmans fotoarkiv.

folkmusik under två decennier. 1954 hade förbundet 63 medlemmar. Efter en kraftfull värvningskampanj initierad av Bohman, växte medlemmnumreren snabbt. Vid inledningen av 70-talet hade spelmansförbundet cirka 550 medlemmar varav ett 80-tal barn- och ungdomar under 20 år. Aldrig, varken förr eller senare, har medlemsantalet varit så stort. Dock var endast hälften utövande spelmän. De övriga var stödmedlemmar vilka betalade en engångsavgift på 15 kronor. Syftet med förbundet var enligt stadgarna att bevara, sprida och levandegöra den jämtländska folkmusiken. Den huvudsakliga uppgiften för styrelsen var att planera och organisera den årligen återkommande spelmansstämman. Stämman cirkulerade mellan olika orter i länet och arrangerades i samarbete med respektive hembygdsförening.

Spelmansstämma och revidering av låtar

1970 års spelmansstämma hölls i Offerdal till minne av länets stora spelmansgestalt Lapp-Nils (Nils Jonsson 1804–1870) sockenlappen, gårdfarihandlaren och storspelmannen, som levde och dog på sitt torp i Önet 100 år tidigare. Ragnar Bohman hade 1963 givit ut en biografi om Lapp-Nils liv och spelmansgärning och under många år lyft fram jämtpolskan som en unicitet att värna och vårda. Det blev nu en magnifik manifestation över länets rika folkmusiktraditioner. 200 spelmän var på plats och 3 000 i publiken i samband med söndagens uppspelningar på hembygdsgården i Ede. Stämman blev en veritabel succé för förbundet. ”Den jämtländska spelmansmusikens klockarfar”, violinisten och spelmannen Göran Olsson Föllinger hade visserligen gått ur tiden året innan, men hans ande vilade över stämman. Under en tioårsperiod hade han reviderat och arrangerat 100-tals låtar för spelmansförbundets räkning och inför jubileumsstämman skickades inte mindre än 20 låtar ut till medlemmarna. I en stort uppslagen helsidesartikel i ÖP den 24 augusti 1956 proklamerades projektets påbörjande genom rubriken ”799 låtar revideras av Föllinger. Det äkta skall fram, ogräset bort”.

Detta kom att bli en hjärtefråga för Ragnar Bohman som under åren framöver sökte och erhöll kommunal- och landstingsbidrag för att Föllinger skulle kunna genomföra projektet. Men varför behövde låtarna

Offerdalsstämman 1970.

Foto: Okänd/Ragnar Bohmans fotoarkiv.

revideras? I förordet till Jämtlandsdelen av Svenska låtar skriver Olof Andersson:

Inskjutna och borttappade taktdelar försäkra ofta oregelbundenheter och vållar ofta stort huvudbry vid uppteckningen av dem. De gör en mången gång betänkt på att avstå från taktuppdelning av dylika polskor, eller också låta sålunda beskaffade takter stå kvar med sitt oriktiga antal taktdelar. För låtens njutbarhet i musikaliskt hänseende och dess användbarhet till dansen ha dessa oregelbundenheter egendomligt nog icke någon nämnvärd betydelse.

Men för förbundets medlemmar och till allspelets fromma, ”korrigerade” Föllinger alltså låtarna och arrangerade dem, ofta trestämt i konstmusikalisk stil, innan de skickades ut till förbundets 550 medlemmar, varpå spelmännen förväntades studera in arrangemangen inför nästkommande stämmas allspel. I verksamhetsberättelsen för 1970 står det att ”not-

samlingen nu är uppe i 140 utgivna låtar och totalt 70 000 notblad har genom åren skickats ut till medlemmarna". Ofta uppmanades spelmännen i kallelsen inför spelmansstämman att särskilt öva på låtarnas andra- och tredjestämmor. Notspelet stod i högsätet inom förbundet, vilket hade historiska kopplingar.

Redan i samband med de första spelmanstävlingarna i länet i början av 1900-talet, uppstod en krock mellan en konstmusikalisk musikuppfattning och den levande spelmanstradition som klingade ur de oskolade gamla allmogespelmännen fioler. Wilhelm Peterson-Berger, som var en av domarna, skriver om sina intryck i ÖP den 2 juni 1910:

I början förhöll jag mig iakttagande och lät andra uttrycka sin beundran för alla dessa barbariskt klingande besynnerligheter, ständigt växlande dur-och mollters . . . regellös höjning och sänkning av sexten o.s.v. Men sedan jag hört moderna polskor, komponerade av nu levande jämtar och utmärkta av alla de äldres goda egenskaper men fria från deras tonala hjälplöshet, blev jag mera säker på mitt intryck. Och sedan jag upprepade gånger måst uppleva den fasligheten att vid samspel en gammal mollmelodi ogenerat ackompanjerades med grundtonens durackord, tog jag oförbehållsamt bladet från munnen och uttalade som min bestämda åsikt att dylika kakafonier icke borde beundras såsom "äkta" eller "gamla" utan helt enkelt undvikas såsom barbariska återstoder från en tid med mindre utvecklad musikuppfattning.

Det Peterson-Berger kallade "barbariskt klingande besynnerligheter" och "tonal hjälplöshet" var i själva verket spår av äldre tiders naturtonskala och inslag av kyrkotonart. Att många av de äldsta polskorna är av modal karaktär, alltså varken dur eller moll, är ett numera välkänt faktum. Likaså att det är vanligt förekommande med så kallade svävande intervaller eller kvartstoner. Samt att det i den äkta gehörstraderade och icke notbaserade spelmansmusiken ofta föreligger en "dynamisk relation mellan taktdelarna"(Einar Övergaard – 1899) och "en stark benägenhet för synkopering jämte betoning av i takthänseende obetonade taktde-

lar". Därom råder numera samsyn bland initierade spelmän och musikforskare. Men den akademiskt och konstmusikaliskt skolade musikern och kompositören Peterson-Berger hade på den tiden föga insikter i, och ingen förståelse för dessa folkmusikaliska karaktäristika.

Emellertid levde Peterson-Bergers syn på folkmusiken kvar i länets spelmansförbund ännu vid ingången till 1970-talet. Medlemsnumerären och de storskaliga och enormt välbesökta stämmorna var framgångsfaktorer för förbundet. Förbundet hade veckan innan jubileumstämman i Offerdal 1970 även arrangerat en extra ungdomsstämman i Alsen, den första i Heimbygdas spelmansförbunds regi. Flera av länets musiklärare hade tagit med sig sina fioladepther, för att de skulle få träffa de gamla gehörsspelmännen. Allt verkade vara i sin ordning och målet var att generationsklyftorna skulle överbryggas. Därför kom det kanske "som en blyxt från klar himmel" för förbundet när en kritisk debattartikel publicerades i Östersunds-posten ett knappt år senare.

"Heimbygda-fejden"

Den 21 april 1971 infördes den debattartikel undertecknad "Spelman Wilhelm Roempke 22 år" som skulle få känsloträngarna att vibrera i spelmanskretsar i många år framöver. Under rubriken "Ska folkmusiken avlivas i Jämtland" gick han till frontalangrepp mot spelmansförbundets verksamhet. Det var som en briserande bomb i ÖP:s insändarspalter.

Roempke skriver bland annat att:

...de fina traditionsbärare vi har i länet, och då särskilt bland spelmännen, är alla över de åttio. Hur länge till kan vi räkna med deras ledstjärnor? Och uppriktigt: Hur många av oss har någonsin anlitat dem som läromästare? Ja, jag undrar verkligen. Vilka är de unga som ska föra deras musik vidare? De finns bara inte. Ni svarar: "Vi har ju musiklärare som har låtar på sin repertoar. Räcker inte det? Sannerligen säger jag eder: Det går inte att blanda låtar och etyder. Sluta upp med att tro att de är några roliga övningsstycken som man kan träna upp fingersättningen på. Ni svarar: "Men vi har ju ett spelmansförbund i länet. Med över 500 aktiva medlemmar!" Jo,

vad gör det? Skickar ut noter till spelmännen (som måste vara jämtar om de än flyttat aldrig så långt söder om Södertälje) Alltså: Det effektivaste sättet att ta död på all folkmusik. ”Ja, men dom ordnar ju en stämma var sommar”. All heder. Men vad är det då för folkmusik vi vill ha? En snygg färgklick runt majstången? I folkdräkter (som de flesta uppfanns av borgargräddan kring sekelskiftet) Eller ska det vara låtar som de levat och fungerat hos folket? Ska musiken portförbjudas från alla ställen förutom Jamtli sommartid? Jag har själv spelat på diskotek och kaféer, så jag vet att den måste spridas. För ungdomar i min ålder kan ju inte längre skilja en polska från en polka. Om de ens vet vad det är ... det är ju den uppsökande verksamheten som måste främjas. De gamla som ofta sitter ensamma i sina stugor. Hur tacksamma är inte dessa för besök. När de märker att unga intresserade sluter upp och tar vid. En delad glädje, rikare än någon. Och strängt taget är det bara de som har något att lära oss. Så hur ska vi ha det? Betänketiden är som synes inte lång.

Ett par dagar senare bemöter Olle Sefastsson, lärare på Birka folkhögskola, Roempkes artikel. Han säger sig vara förvånad över att en så ung spelman för sådana åsikter till torgs! I stora drag försvarar han där förbundets verksamhet, notspelet, utskickandet av noter och folkmusikens relation till konstmusiken. Wilhelm Roempke återkommer dock den 7 maj med ett längre inlägg där han dels bemöter Olle Sefastsons synpunkter och dels utvecklar sin kritik ytterligare.

Där redogör han för sin syn på folkmusiken som funktions- och gehörsmusik. Bland annat kritiserar han att musiken frikopplats från dansen. Särskilt kritisk är han gentemot notspelandet:

Noten kan aldrig översätta spelsätt, stråkföring och stampningar. D.v.s allt det som ger låten liv ... För det andra spelar en spelman aldrig en låt på samma sätt två gånger. Det är detta som är kryddan och finessen. Att ta efter en notuppteckning är att låsa fast låten vid en allena saliggörande version. Alltså att definitivt ta död på den ... Den tredje och viktigaste invändningen jag har emot Heimbyg-

das agerande är emellertid att det helt slätar ut byarnas sinsemellan artskilda dialektspel. Vi känner alla till det lätta Offerdalsstråket, de snabba Häggsjövikspolskorna etc. Skall alla dessa spelsätt nivel- leras? ... Jag påstår alltså att det är den personliga kontakten mellan spelmännen som är det viktigaste.

Dagen efter kommer ett svar på den första artikeln med signaturen ”Jämtländska spelmän” och med rubriken: ”Bäste hr spelman, 22. Fy skäms!”

Din insändare avslöjar att Du är totalt okunnig om det ämne Du gett dig in på. Vi vill på det varmaste rekommendera dig, att inte ge dig in på detta ämne, oavsett om du skryter med inspelningar för Svenskt visarkiv ... Folkmusiken i Jämtland är levande 22-åriga Wilhelm Roempke förutan ... Flera med oss har haft förmånen att växa upp i kretsen av skickliga spelmän av jämtländsk spelmans- tradition. Vad vi kan förstå av dina dumma uttalanden, så har du ingen tradition att falla tillbaka på. Res ej omkring i våra bygder och sprid villolåror, det kan du göra där du hör hemma. Jämtland och dess folkmusik sköter vi om själva. Lär dig hålla i fiolen som vi har fått lära oss. Sedan kan du ge dig i kast med en Lapp-Nilspolska, som många gånger kan vara lika nyttig som en ”Kayseretyd” ... Vi kan hålla med dig om att folkdräkten, som du säger uppfanns av borgargräddan, utgör en vacker färgklick runt majstången. Däremot ser det mindre trevligt ut med spelmän med långt kanske ”be- bott” hår.

Debatten fortsätter sedan under maj månad med ytterligare inlägg där skribenterna i det stora hela skrider till Roempkes försvar. Men inget från spelmansförbundet förutom i ett flera sidor långt medlemscirkulär i juni 1971. Därefter blossar debatten upp då och då i lokalpressen med flera inlägg och debattartiklar där tonen understundom blir ganska så uppskruvad och hätsk. Mellan 1971 och 1975 förekom sammanlagt 34 olika debattinlägg i ÖP/LT som berör den så kallade ”Heimbygdafejden”.

Leikstulaget

Vem var då denne Wilhelm Roempke, som så frimodigt och respektlöst gick till angrepp mot spelmansförbundets verksamhet? Omkring 1970 hade han som ung etnologistuderande från Stockholm, börjat "luffa" runt i länet och därvid uppsökt äldre traditionsbärare för att lära sig låtar och visor. I mars 1971 fick han låna en rullbandspelare av Svenskt Visarkiv för att göra traditionsinspelningar för arkivets räkning. Redan hade en hel del folkmusik spelats in för såväl Sveriges Radio som för Visarkivet. Exempelvis hade Märta Ramsten farit runt i Jämtland på en tio dagar lång inspelningsturné med Ragnar Bohman som ciceron. 345 låtar och visor spelades in. Men den generation spelmän och vissångerskor som var födda och uppvuxna i det gamla bondesamhället hade nu blivit riktigt gamla och "kon stod på isen". Till saken hör att särskilt Offerdal var ganska så jungfrulig mark vad gäller dokumentation av den gamla allmogemusiken. Detta emedan Nils Andersson vid 1900-talets början, i samband med sitt uppteckningsarbete till Jämtlandsdelen av Svenska låtar, aldrig kom att besöka denna traditionsrika socken.

Senhösten 1972 anslöt sig ytterligare ungdomar till "rebellerna", och något senare bildades folkmusikgruppen Leikstulaget. Namnet togs utifrån ett yttrande av spelmannen Pe Ersä i Finnsätt som använde det som beteckning för "byns ungdomar som samlades till spel och dans". Ganska snart ordnade de själva "leikstugor" där både gamla och unga träffades för att spela och dansa, något som fortgick under hela 70-talet och som lever kvar än i dag. Det var ju funktionsmusik det var frågan om. Så gjordes framgenom allt tätare besök hos de äldre spelmännen och spelkvinnorna för att lära sig deras låtar på gehör och för att göra egna understämmor "i parti och minut". De unga spelmännen upplevde nog att många av de äldre spelmännen var på deras sida i den nu fortskridande klyftan mellan unga gehörsspelmän i jeans och organiserade folkdräktsklädda och förbundsanslutna spelmän. "Notan, dom dann flugskitan, dom låt ju ittnä", som Ante Falk i Stavre en gång utbrast på tal om det för Leikstulaget förkättrade notspelet. Som en illustration till motsättningarna kan man se stämmorefereatet från spelmansstämman i Mörsil i juli -74, där det står att "Leikstulaget var och svartspelade på

Leikstulaget 1976 i samband med utgivningen av LP:n Mitt uti Jämtland. Från vänster: Olle Simonsson, Rickard Näslin, Ville Roempke, Göran Andersson. Foto Bengt Weilert.

stämman". Sådan var stämningen. Vid ett tillfälle under stämman stod en av förbundets spelmän och spelade en polska. När några av medlemmarna i Leikstulaget började dansa så slutade han genast upp att spela och gick därifrån med bestämda steg och vredgad uppsyn. Inte skulle man dansa till hans klingande relikter inte!

Sommaren 1974 fick Leikstulaget ett stipendium för en veckolång vistelse i Lapp-Nilstorpet på Önet i Offerdal. De for kors och tvärs runt i alla byar, knackade på dörrar och efterfrågade gamla spelmän. Ante Falk i Stavre fick flera besök, liksom Ossian Eklund, Oskar Hyttsten i Söderåsen, Paul Annersa i Rörvattnet och Pe Ersä i Finnsätt. En dag åkte Rickard Näslin och Göran Andersson på en inspelningstur i västlig riktning. Via Rönnöfors, Frankrike, och efter resultatlösa efterfrågningar i flera stugor längs vägen, hamnade de till slut i Björkede vid norska gränsen. Där träffade de Kristian Oskarsson för första gången, lyssnade och spelade in härliga Lapp-Nilspolskor på den medhavda kassetbandspelaren. Omedelbart vid hemkomsten satte de sig i kvällssolen på gårdstunet nedanför torpet och tog ut några av favoriterna. Under veckan fick de även besök av Björn Ståbi och Gert Palmkrantz från skivbolaget Sonet

På besök hos Harald Johansson från Näteln 1974. Från vänster: Harald Johansson, Håkan Roos och Rickard Näslin
Foto: Ville Roempke.

som spelade in låtar med Leikstulaget för en planerad LP-skiva i den så kallade landskapsserien. Inte nog med det, från TV i Sundsvall kom ett team för att göra ett inslag, vilket skulle ingå i ett timslångt program om folkmusiken i Jämtland. Ett par äldre spelmän som var på besök, Erik Nirsa i Backen och Harald Johansson från Näteln blev också inspelade för det kommande TV-programmet. Efter att programmet sänts i januari 1975 utbröt ännu en insändarstorm i ortspressen. Med rubriker som "Leikstulagets framträdande jippobetonat" och "Är Leikstulaget representativt?" uttryckte man sin förtrytelse över fioler mot bröstet och fjädrar i stråken Tack vare den mediala uppmärksamheten fick de emellertid mängder av spelningar på hemmaplan och de kommande åren gjorde de även ett flertal turnéer till Tyskland, Färöarna, USA och Italien. 1976 utgavs den första LP-skivan: *Mitt uti Jämtland* som senare följdes av ett flertal skivor i olika konstellationer.

Hur har det gått?

Kan man så här i efterhand se det som något av en felsatsning av Heimbygdas Spelmansförbund att lägga så stor vikt vid notspelet och därmed initiera och stödja Göran Olsson Föllingers tioåriga revisionsarbete? Tanken var ju att ta fram den ursprungliga "rätta" versionen av en låt, då det förekom så många varianter av låtarna. Genom att så notera en låt förväntades alla sedan spela låten på samma sätt med noterna som riktgivare. I medlemsutskicket inför en stämma kunde det stå "se nu till att lära in låten korrekt!"

Egentligen, vilket framgår av ett medlemscirkulär från 1971, förelåg nog ingen större motsättning kring denna fråga. Där betonas att noterna bara ska vara "ett stöd för minnet och att stilen och tolkningen görs av respektive spelman som bör tillägna sig denna förmåga genom lyssnandet på dialekten hos levande traditionsspelmän." I ett annat medlemscirkulär framgår också att det var kommersialiseringen av folkmusiken som man i Heimbygdas Spelmansförbund vände sig emot då man skrev att:

...det kommit in så mycket kommersiellt tänkande i folkmusiken.
Grammofonbolag, popstjärnor, folksångare och vissa spelmän ser i

folkmusiken något som det just nu går att göra pengar på, medan den är "inne". De rider på vågen så länge den varar. Det gäller att klä sig rätt ... skilja sig från mängden och bli observerad. En slokhatt, gärna gammal och sliten, dito tröja och byxor hör till "dräkten". Att uppträda barfota, kedja runt halsen och ringar i öronen – det slår bra!

Vad gäller gehörsspelet, kan vi numera konstatera att detta blivit normen. Vid de otaliga sommarveckokurser och andra kurser som arrangerats från mitten av 70-talet och framöver, förekom knappast noter alls i samband med inlärningen av låtarna. Ibland används noter som stöd för minnet i efterhand. De låtar som spelmännen på 70-talet lärde sig av den äldre generationen lever nu vidare i levande tradition bland dagens yngre generationer och runt om i landet. De går även att lyssna på i bevarade inspelningar. Göran Olsson Föllingers reviderade notarrangemang i konstmusikalisk stil hörs däremot ytterst sällan numera, men bland annat tack vare honom och Ragnar Bohman finns ändå en gedigen notsamling att tillgå för den som vill hitta till låtarna den vägen.

Naturligt har blivit att vid sidan av en spelkurs, även erbjuda dansundervisning. Den sommarkurs som hållit sig längst är Föllingeveckan. Den startade redan 1972 och är årligen återkommande än i dag. Numera finns också en folkmusiklinje på Birka folkhögskola, förutom återkommande helgkurser som är väldigt välbesökta. Den jämtländska folkmusiken och dansen lever och har sin plats såsom småskalig akustisk musik med dans i små lokaler med lite lagom mycket folk. Den lever även som elektrifierad folkrock på något större arenor, bland annat tack vare Hoven Droven, som förresten bildades på Birka folkhögskola för ett kvartsekel sedan.

Rickard Näslin är Riksspelman sedan 1978 och var en av medlemmarna i Leikstulaget. Han var styrelseledamot i i Heimbygdas spelmansförbund 1979–1993 samt dess ordförande 2006–2008. Lärare på Birka folkhögskola 1993–2013.